

УДК: 94(477.73) "632"

ТОЛМАЧОВА О.І.,

Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили.

Толмачова Оксана Іванівна (1973 р. н.). У 2004 році закінчила Миколаївський державний університет імені В.О. Сухомлинського. В 2007 році – аспірантуру цього ж ВУЗу. Ст. викладач кафедри історії Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили. Коло наукових інтересів – *первісна історія та археологія*.

ПРОБЛЕМА МИСЛИВСЬКОЇ ПОВЕДІНКИ ГОМІНІДІВ ДОБИ СЕРЕДНЬОГО ТА ВЕРХНЬОГО ПАЛЕОЛІТУ ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ

У статті аналізується мисливська поведінка неандертальців та сучасних людей доби середнього палеоліту на природознавчих матеріалах та результатах археологічних досліджень іноземних фахівців.

In article the hunting behaviour of Neanderthal men and modern people on the basis of the given natural sciences and archaeological researches of foreign experts is analyzed.

Проблема відмінностей неандертальців від сучасних людей набуває все більшого значення в передісторії. Справа у тому, що в більшості джерел неандертальці, або гомосапієнс неандерталіс зображені як недорозвинена ланка еволюції, тупикова спільнота, що не мала жодних шансів на існування в час, коли відбулося вторгнення у Європу сучасних (тут і далі маються на увазі гомосапієнс) людей. Дослідження радянських часів базувалися, в основному на пам'ятниках Західної Європи та Криму, які отримали статус класичних, оскільки були добре вивчені, описані в літературі. Поява неандертальських пам'яток у інших регіонах, як то Кавказ та Передня Азія створили передумови для перегляду цієї проблематики. Одною з основних тем дослідження її стало вивчення мисливської поведінки людей та спроба на основі її аналізу поставити основні антропологічні характеристики, оскільки саме модель господарства визначає ступінь розвиненості спільноти, її здатності до виживання. Отримані результати роботи дали дані, що не відповідають, а іноді й заперечують "класичний" варіант реконструкції неандертальця. Аналіз археологічного матеріалу розкопок, реконструкції природного середовища, підрахунки ефективності полювання як галузі господарства ставляться за мету даної статті.

Міждисциплінарні дослідження мустьєрської доби кавказького регіону були проаналізовані за результатами розкопок, радянських, грузинських та іноземних археологів. З'явилися передумови для нової інтерпретації реконструкції історичного процесу Південного Кавказу, а може й для усєї доби середнього палеоліту. Дослідження починаються з 1970 років Д. Тушабрамішвілі, який працював в

печері Скала Два Ока. Розкопки були частиною довгострокового проекту дослідження в області Імереті. Реконструкція історичного процесу палеоліту вимагає характеристики природного середовища – флори і фауни, клімату, археологічного матеріалу та ін. За останні п'ять років природознавчі аспекти передісторії знайшли відображення в працях Володічевої Н. [1], Тарасової П.Є., Волкової В.С., Безусько Л.Ж., Безусько Т.В., Осіпової І.М., Букової Г.В. Дорофєюк Н.І. Квавадзе С.В. [2], Adler, D.S., Н. Тушабрамішвілі [4], та ін. Клімат регіону вивчався Долухановим П.М. [3].

Печерні стоянки характерні для доби середнього палеоліту. Оскільки територія Південно-Східного Кавказу в доісторичні часи як і сьогодні характеризується як гориста, тепла, волога, з великими лісовими масивами, то не дивно, що неандертальці співіснували поряд із людьми сучасного виду під час так званої киснево-ізотопної стадії 3 [1]. Численні глибокі долини, що були сформовані ще у верхньому плейстоцену, складають різноманітні екологічні ніші, які напевне приводили до обмеження експлуатації більш високих територій під час холодних сезонів. Ландшафт складався з лісів та полів, і тому біомаса такого регіону була значно більшою, ніж в закритих лісових масивах. У значній мірі була поширена високоякісна крем'яна сировина, окрім високих гірських масивів. Під час прохолодного і сухого клімату, що наступив під час оксигенізотопної стадії 3, стали поширюватися хвойні рослини, але це практично не вплинуло на зміну фауністичного комплексу крупних ссавців [4]. Незважаючи на екологічну катастрофу в Європі – льодовиковий період, події не були такими драматичними на Кавказі в середньому

плєнігліціалі. Зміна клімату все ж таки впливала на деякі області південного та північного Кавказу, проте область Чиатура, де зосереджений комплекс первісних стоянок і дослідження якої взяті за основу статті, не була під впливом цих подій [3]. Ці умови були створені позитивним впливом Чорного моря і Кавказькими горами, що затримували холодні вітри та створювали субтропічний клімат [1, 2]. Ці особливості ландшафту допомогли захистити територію Південного Кавказу від кліматичних коливань під час оксигенізотопної стадії 3, тому і неандертальці і люди сучасного типу існували тут протягом тисячоліть.

Дослідження печерних стоянок демонструють, що і неандертальці, і люди сучасного типу в значній мірі практикували ідентичну мисливську тактику. Їх поселення дають важливу біогеографічну інформацію щодо експлуатації природних ресурсів, та вивчення поведінки промислових тварин. У сучасній антропології визнано, що традиційні моделі поведінки неандертальців не дійсні. Ці зміни виникли тому, що дослідники почали вивчати людину середнього палеоліту, враховуючи дані порівнянь із поселеннями більш пізнього періоду, з їх культурними, лінгвістичними та ідеологічними посланнями. Проте, після двадцяти років такого дослідження було визначено, що неандертальці були спроможні до складного діапазону поведінки [5, 6].

Історія палеолітичного дослідження у Євразії поступово отримує детальне розуміння середньо- та верхньопалеолітичних стратегій мисливства, соціальних відносин, використання ландшафтів. Неандертальців потрібно розглядати у системі пристосування до численних та різноманітних екосистем. Таке розуміння виступає проти твердження, що неандертальці загинули тому що не змогли швидко пристосуватися до зміни кліматичних та культурних умов, чи що люди сучасного типу були більш успішними, тому, що володіли більш досконалими технологіями [7]. Інша гіпотеза стверджує, що люди могли експлуатувати ресурси більш ефективно, наприклад, через спеціалізоване мисливство, або розширення харчового раціону, що сприяли розвитку популяції [8]. Висока конкуренція в період між середнім та верхнім палеолітом показала перевагу сучасних людей, що дозволяла їм замінювати неандертальців всюди, де вони з ними зустрічалися.

Категорії зооархеологічних даних використовуються для того, щоб показати різні інтерпретації мисливства на економічні системи в залежності від гомініда. Наприклад, природа мисливської стратегії неандертальця була названа “авантюристською”, в той час як дані щодо сучасних людей інтерпретуються як розширення харчового діапазону. Полювання неандертальця на єдину промислову тварину було показано, як неспроможність ним експлуатувати різноманітні природні ресурси, в той час як та сама практика, що була поширена в сучасних людей вказувала на спеціалізацію мисливського господарства.

Скала Два Ока розташована за містом Чиатура, що на 35 м вище західного берегу ріки Черула, притоку ріки Квирила, що тече в Чорне море через ріку Ріоні. В 9 шарі був знайдений зуб, що був приписаний *Homo neanderthalensis*. Н. Тушабрамішвілі описав стоянку як типовий муст'є. Із 19 372 фауністичних екземплярів ідентифіковано 12,4 % та визначено 11 різновидностей. Домінує кавказький тур (*Capra caucasica*) (85 %). Також є степовий бізон (*Bison priscus*), олень (*Cervus elaphus*), зубр (*Bos primigenius*), дикий кабан (*Sus scrofa*), косуля (*Capreolus capreolus*), та хижакі – печерний ведмідь (*Ursus spelaeus*), бурий

ведмідь (*Ursus arctos*), вовк (*lupus*), лиса (*Vulpes vulpes*), що представлені в менших пропорціях. Як видно з фауністичного комплексу, представлені як висотні альпійські екосистеми, так і лісові біотопи [9].

Важливим фактором є те, що скелясті стоянки Грузії є ключовими в великій області, що простирається від Кавказу до Загросу і Тавру. Дослідження в цьому регіоні можуть бути прекрасним стартом, щоб перевірити старі гіпотези, та провести новий аналіз. Цьому в значній мірі сприяє нове датування стоянки Скеля Два Ока. Воно проводилося за допомогою трьох методів – мас-спектрометрія акселератора (AMS), термомолнісценція (TL), та електронного резонансу (ESR). В якості досліджуваного матеріалу використовувався колаген кістки і деревне вугілля для AMS, спалені кремені для TL, зуби ссавців для ESR. Датування проводилися в Інституті Weizmann Науки (Ізраїль), у Фонді Національної Наукової Лабораторії в Арізоні (U.S.A), Науковій Лабораторії des du Climat и de l'Environnement (Франція), та в Університеті McMaster (Канада). За результатами аналізу датування дорівнює приблизно 21 000-19 000 рокам BP для шарів 2 і 3, відповідають середньому плєнігліціалу і останньому льодовиковому максимумі верхнього палеоліту, та корелюються з 2 стадією кисневого ізотопу, під час якого більша частина Євразії перенесла кліматичні зміни [2]. Шар 3 корелюється з островом Гренландія інтерстадіал 2. Шари 4a, 4b датуються приблизно верхнім палеолітом 27 000 років BP і пов'язані із глобальним періодом наступу льодовика до останнього льодовикового максимуму. Як уже було зазначено, внаслідок географічної особливості, кліматичні умови на Кавказі не погіршилися до того ступеня, як у сусідніх областях. Шари 6 і 7 мають дату 43000-42000 років BP, шари 9 і 10 датовані приблизно 50 000 років BP і представляють теплу фазу кисневого ізотопу стадії 3, що корелюються з часом перебування неандертальців. Ці кореляції можна порівняти з іншими стоянками Європи. Наприклад, Geissenklo sterle, Abric Romani, l'Arbreda, el Castillo, Willendorf II, Bacho Kiro.

Хронологічні дані Північного Кавказу, Криму, Іберії говорять, що ці області були найпершими верхньопалеолітичними поселеннями, що були колонізовані. Про причини цього явища ми можемо тільки здогадуватися, але вони можуть включати геологічний, екологічний та кліматичний аспекти. Розселення велося, можливо, вздовж прибережної Анатолії, а потім через Дунайський коридор у північні широти.

Дати верхнього палеоліту, що були недавно отримані для стоянок узбережжя Леванту Турції [10], і останні дати самого раннього верхнього палеоліту Південного Кавказу [11], та Криму показує популяційне розширення, що відбулося приблизно 36 000-35 000 років BP, в той самий час, коли неандертальці в Європі почали зникати. Причини їх остаточного зникнення можливо криються в контексті дослідження Південного Кавказу. Фауністичний набір та зооархеологічні дослідження поведінки мисливства, що пов'язані з полюванням та обробкою тваринних ресурсів показують, як доісторичний гомінід структурував свої дії відносно здобичі.

Поведінка тура доби плєйстоцену не суттєво відрізняється від сучасних тварин. Вони покривають територію близько 45000 квадратних кілометрів, можуть підніматися вгору на 800-4200 м. Взимку кормова територія тварин значно скорочується. Середня щільність турів оцінюється в 50-160 осіб на 1000 га. Сьогодні ці тварини занесені в Червону Книгу. Всі ці фактори обумовлювали спосіб життя

неандертальців, демонструючи, що вони та люди сучасного типу були однаково вправними мисливцями. Технологію та координацію групи задля полювання на тура важко оцінити, проте, перевага серед остеологічних залишків дорослих особин тура показує, наскільки ефективним було полювання, у випадку, що тварини досить невловимі, живуть на скалах. Зважаючи на ці фактори, полювання на кавказького тура було непросту справу як для неандертальців, так і для сучасних людей, але ймовірно, що і неандертальські, і людські групи були однаково спроможні до здійснення методів та технологій полювання.

Можливо, і неандертальці, і сучасні люди йшли за мігруючими тваринами влітку, що розсіювалися по горах, та займали стоянки в печерах та гротах. Крем'яний інвентар широко представлений саме в них, говорячи про те, що впольовані тварини оброблялися тут. Крем'яна індустрія археологічних шарів, що відповідають добі середнього палеоліту, належить до техніки леваллуа [11]. Використовувалася місцева сировина, проте, є і нелокальна – обсидіан, найближче джерело якого в 100 км на південний схід в області Джавакеті. Ці дані наводять на думку про рухливість неандертальських спільнот. Неандертальці використовували скрепки, люди сучасного типу – мікроліти. Спочатку використовувалася місцева сировина, але в більш пізні часи реєструється присутність нелокальної сировини, що показує експлуатацію великих територій, рухливістю спільнот, та обміну між ними. Такі явища спостерігаються практично на всій території Європи у верхньому палеоліті.

Схема полювання неандертальців та сучасних людей суттєво не відрізнялися. Проте ці схеми, скоріш за все, характерні тільки для Південного Кавказу в силу згаданих вище особливостей, і не поширюються на інші території. І неандертальці, і сапієнси мали

великий досвід з експлуатації широкого діапазону екологічних ніш, що свідчить про глибоке розуміння навколишнього середовища та сезонних розподілень харчових ресурсів. Володіння таким знанням та передача його з покоління в покоління адаптація та координація групи.

Складні знаряддя, мікроліти, вироби з оленього рогу часто репрезентують ознаки виробництва сучасної людини, показуючи його перевагу над неандертальськими, проте, ці ознаки на завжди показують технологічні переваги виробника. Таким чином, ми не завжди можемо визначати “не конкурентоспроможність”, та “економічний колапс” неандертальців в Південному Кавказі. Для неандертальців суспільне життя було місцевим, для сапієнсів – розширених територій. Ключовою адаптацією стали різні форми інформаційної комунікації, що вирішила хід історії на користь сучасних людей та зникнення неандертальців [6]. Проте, це одна з численних гіпотез, що нам здається вірогідною. Крім того, різницю між цими гомінідами визначала здатність людей до пізнання. Люди унікальні в їх спроможності до спілкування і проектуванні розумових конструкцій через мову, танець, музику, технологію та організацію. Така структурна складність проектується на штучні помешкання, одягу, ритуал поховань. У відносинах неандертальців і сапієнсів до дичини спостерігається різниця в експлуатації харчових ресурсів. На відміну від перших, другі значно розширили спектр здобичі за рахунок дрібних хижаків, зайців, птахів та водних ресурсів. Зміна ефективності харчового ресурсу привела до демографічного ефекту – збільшення чисельності популяції сучасної людини, та щільності поселень, що мають пряму залежність від суспільної організації, і які привели до витіснення неандертальців.

ЛІТЕРАТУРА

1. VOLODICHEVA, N., 2002: The Caucasus. In: M. Shahgedanova (Ed.): *The Physical Geography of Northern Eurasia*. P. 350376. Oxford University Press, Oxford.
2. TARASOV P.E., VOLKOVA V.S., WEBB III T., GUIOT J., ANDREEV A.A., BEZUSKO L.G., BEZUSKO T.V., BYKOVA G.V., DOROFYUK N.I., KVAVADZE E.V., OSIPOVA I.M., PANOVA N.K., SEVASTYANOV D.V., 2000: Last glacial maximum biomes reconstructed from pollen and plant macrofossil data from northern Eurasia. *J. of Biogeography* 27: 609-620.
3. Dolukhanov, P.M. 1982. Upper Pleistocene and Holocene cultures of the Russian Plain and Caucasus: Ecology, economy, and settlement pattern. *Advances in World Archaeology* 1:323-58.
4. ADLER D.S., TUSHABRAMISHVILI N., 2004: Middle Palaeolithic Patterns of Settlement and Subsistence in the Southern Caucasus. In: N. Conard (Ed.): *Middle Settlement Dynamics*. P. 91-132. Publications in Prehistory, Kerns Verlag, Tubingen.
5. BELFER-COHEN A., BAR-YOSEF O., 1999: The Levantine Aurignacian: 60 years of research. In: W. Davies, R.Charles(Eds.): *Dorothy Garrod and the Progress of the Palaeolithic: Studies in the Prehistoric Archaeology of the Near East and Europe*. P. 118-134. Oxbow Books, Oxford.
6. Wynn, T., and F.L. Coolidge. 2004. The expert Neandertal mind. *Journal of Human Evolution* 46:467-87.
7. Finlayson, J.C., and F. Giles Pacheco. 2000. The southern Iberian Peninsula in the late Pleistocene: Geography, ecology, and human occupation. In *Neanderthals on the edge*, ed. C.B. Stringer, R.N.E. Barton, and J.C. Finlayson, 139-52. Oxford: Oxbow Books.
7. MELLARS P., 2004: Neanderthals and the modern human colonization of Europe. *Nature* 432: 461-465.
8. TUSHABRAMISHVILI N., LORDKIPANIDZE D., VEKUA A., TVALCHERLIDZE M., MUSKHELISHVILI A., ADLER D.S., 1999: The Paleolithic rockshelter of Ortvale Klde, Imereti region, the Georgian Republic. *Prehistoire Europeenne* 15: 65-77.
9. SKINNER A.R., BLACKWELL B.A.B., MARTIN S., ORTEGA A., BLICKSTEIN J.I.B., GOLOVANOV L.V., DORONITCHEV V. B., 2005: ESR dating at Mezmaiskaya Cave, Russia. *Applied Radiation and Isotopes* 62: 219-224.
10. ADLER D.S., 2002: *Late Middle Palaeolithic Patterns of Lithic Reduction, Mobility, and Land Use in the Southern Caucasus*. Unpublished PhD. thesis, Harvard University, Cambridge. 488 pp.
11. MESHVELIANI T., BAR-YOSEF O., BELFER-COHEN A., 2004: The Upper Paleolithic of Western Georgia. In: P.J. Brantingham, S.L. Kuhn, K.W. Kerry (Eds.): *The Early Upper Paleolithic Beyond Western Europe*. Pp. 129-143. University of California Press, Berkeley.